

УДК 002-028.25(477.82-25)(091)

DOI:<https://doi.org/10.37919/3083-6212.2024.1.137-150>**Павленко Л.П.**

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
e-mail: pavlenko.ld@gmail.com

НАЙДАВНІШИЙ ЛУЦЬКИЙ СТАРОДРУК: СПЕЦИФІКА МОВИ І ЖАНРУ

У статті окреслено шляхи зародження українського книгодрукування і на цьому тлі появи найдавнішої друкованої пам'ятки писемності Волині — «**Ляменту по святоблिवе зошлом велебном господиному отцю Іоанни Василевичу презвитери**» 1628 року. З'ясовано історичні передумови виникнення першодруку. Схарактеризовано специфіку жанру «Ляменту...», його зв'язок із традиціями української літератури, зокрема з фольклором, плачами-тренами. Закцентовано на особливостях лексики й фразеології пам'ятки, спостережено наявність в аналізованому тексті традиційних мовних елементів, особливу увагу звернуто на народнорозмовні форми, що відповідало тенденціям формування літературної мови на народній основі.

Ключові слова: духовна культура, пам'ятки української мови, традиції книгодрукування, жалобні вірші, староукраїнська лексика й фразеологія.

Вступ. Значення писемності для розвитку цивілізації важко переоцінити. За своєю природою закони буття, пізнаючи досягнення в різних сферах діяльності, люди активно використовують досвід попередніх поколінь. Без цього прогрес був би абсолютно неможливий. Разом із розвитком мислительно-мовленнєвої діяльності людина задумувалася над тим, як передавати в просторі і часі навички й інформацію, як закріплювати їх, пізнаючи світ і накопичуючи знання про нього.

Писемність як засіб передавання інформації стала значним цивілізаційним поштовхом, що особливо посилювалося з винаходом книгодрукування. Поява в суспільно-культурному житті світу друкарства викликала буквально культурний вибух чи не в усіх сферах життя. Академік В.І. Вернадський уважав, що «ми можемо і повинні починати історію нашого наукового світогляду з відкриття книгодрукування» [Немировский 1991, с. 20]. І справді, усне слово, записане й розмножене друкуванням у сотні, тисячі разів стало потужним знаряддям освіти, засобом поширення знань.

Елементи книгодрукування історики фіксують ще в XI ст. в Китаї, а вже в XIII ст. корейці набирали тексти з примітивних металевих шрифтів. І тільки німецький винахідник Йоганн Гуттенберг у XV ст. технічно зреалізував ідеї, які вже стояли перед людством. Ще за його життя книгодрукування поширилося в Європі, починаючи з Італії, Франції, Бельгії, Угорщини. Друга половина XV ст. — час, коли з'являються книги, писані слов'янською азбукою.

Українське книгодрукування. Першими українськими друкованими книгами вважають Октоїх, Часословець, Тріодь пісню і Тріодь цвітну, які видрукував у 1401 році Швайпольт (Святополк) Фіоль у Кракові. Вони стали й одночасно першими кириличними виданнями у світі. Після Швайпольта Фіоля в Україні поширюються книги з білоруських друкарень, які були або мандрівними, або короткочасного функціонування. Їх поява пов'язана з визначним просвітителем Франциском-Георгієм Скориною, який у 1516 році заснував у Празі друкарню, де видав книжки для потреб освіти. Зокрема, 1517 року видано Псалтир, Біблію руську для навчання в школах і колегіях. Ці книги поширювались і на білоруських, і на українських землях і в друкованих, і в рукописних варіантах [Франциск Скорина 1990].

Після Праги Скорина перевіз свою друкарню у Вільно, де видрукував дві книжки: «Апостола» і «Малу Подорожню книжицю». Праця Скорини мала не тільки велике поширення, а й, як зауважує І.І. Огієнко, активне наслідування [Огієнко 1994, с. 49]. Скорина підготував ґрунт для друкарства в Москві, Львові, Острозі та інших містах. Друкарні діяли в Несвіжі, Заблудові, Єв'ю, Могилеві на Дніпрі. Історія українського друкарства пов'язана із життям Івана Федорова, який заклав основи друкарства в Москві, а потім переїхав у Заблудів, тоді у Львів, а потім — в Острог. Діяльність Івана Федорова досить потужно представлена в науковій літературі [див. Ісаєвич 1983].

За іншими відомостями, історію українського друкарства можна починати з діяльності львівської друкарні міщанина Степана Дропана в XV ст. Час створення цієї друкарні — 1460 рік. У 1483 році ректор Болонського університету Юрій Дрогобич (Котермак) — видатний український просвітитель, учитель Миколая Коперника — надрукував латиномовний календар «Прогностикон». Можливо, він побачив світ у друкарні Степана Дропана.

У Луцьку в 1617 році було засноване при Хрестовоздвиженській церкві православне братство. Місто стає «одним із найпомітніших культурних осередків не лише в західному регіоні, а й в усій тогочасній Україні» [Семенюк 2014, с. 185]. Друкарню братства було закладено трохи пізніше, і заснували її друкарі мандрівної друкарні ієромонах Павло Домжив-Люткович Телиця та ієродиякон Сильвестр, які до того перебували в Четвертні. У Луцьку друкарі за підтримки

Хрестовоздвиженського братства відновили свою стару друкарню. Першою книжкою, яку видрукували в друкарні братства, став **«Лямент по святоблिवе зошлом велебном господинѹ отцѹ Іоанни Василевичѹ презвитери»**, який і є об'єктом нашого аналізу. Цього ж року в Луцькій друкарні було надруковано ще одну книжку – **«Єпикидіон або вирше жалобныя на погребеніє Василисы Яцковны»**. Автор книжки Степан Полумеркович. Твір до нашого часу не зберігся.

З Луцька друкарі перебралися в Чорненський монастир, пізніше ієродиякон Сильвестр свою друкарню в духівниці відписав Луцькому братству, яке надрукувало лише одну книжку: **«Апостола и Євангелія через вси недели и празд: и избраным ст: на весь год»**, що вийшла 1640 року.

Трохи пізніше в Луцьку друкарню створив домініканський кляштор і отримав дозвіл на друк книжок різними мовами. Було видано кілька десятків книг, переважно шкільних підручників.

Павло Домжив-Люткович Телиця та ієродиякон Сильвестр прибули в Чорненський монастир на запрошення магната Адама Урсул-Рудецького, який запросив друкаря о. Павла бути ігуменом цього монастиря. Так Павло Домжив-Люткович Телиця поєднав обов'язки духовні з ремеслом друкаря. Праця була дуже продуктивною: друкарі випустили кілька поважних духовних книжок.

Луцький першодрук: жанрова й мовна специфіка. **«Лямент по святоблिवе зошлом велебном господинѹ отцѹ Іоанни Василевичѹ презвитери»** — перша друкована кирилична книжка, яка побачила світ у 1628 році. Це збірка жалобних віршів, написаних луцькими братчиками з приводу смерті настоятеля братського храму Іоанна Василевича.

Пам'ятки давньої української мови були й досі залишаються важливим об'єктом мовознавчих студій. Кожному періодові історії властиве певне коло історичних джерел, «зміст і форма яких обумовлені характером суспільного ладу, відповідним рівнем матеріальної культури тощо. Для вивчення історичного процесу як єдиного цілого необхідне дослідження різних видів джерел, в яких відбилась вся сукупність явищ суспільного життя, всі його сторони в їх взаємозв'язку і взаємообумовленості» [Дзира 1971, с. 5].

Оперуючи джерелами історії мови, особливу увагу необхідно звертати на регіональні писемні пам'ятки (рукописні й друковані), вивчення яких дасть змогу створити максимально об'єктивну картину не лише мовної стихії певного періоду функціонування українського слова, а й з'ясувати специфіку культурного середовища певного періоду суспільної історії.

Як уже зазначалося, у низці творів, написаних у жанрі «ляменту», почесне місце займає **«Лямент по святобливо вмерлім Іоаннѹ Василевичѹ»** Давида

Андреевича. Це книга, присвячена пам'яті померлого священника Хрестовоздвиженської церкви міста Луцька Іоанна Василевича. Він не був фундатором братства, бо почав служити в церкві після його заснування. Іоанн Василевич перед тим був парохом у Красноставі (тепер Польща), де зазнав гонінь і антиправославних репресій. При Луцькому братстві служив сім років, ретельно сповідував духовні принципи православ'я, наполегливо й мужньо працював, виявляючи загальнолюдські чесноти й пастирський талант. Вірші написані із сумної нагоди, автори щиро оплакують духовного поводиря й наставника, який залишив по собі світлу пам'ять.

XVII ст. в історії України позначене початками активного політичного й духовного піднесення, що викликало появу нових суспільних і культурних явищ. Українська література цього часу — явище надзвичайно складне й багатогранне, передусім із погляду специфіки тематичного й жанрового діапазону. Наприкінці XVI ст. в нашу літературу прийшла особлива жанрова форма — жалобні, поховальні панегірики, а в XVII ст. великого поширення набувають так звані віршовані «ляменти», «плачі», або «трени», тобто вірші, написані чи з приводу певної трагічної події, чи на смерть якоїсь видатної особи. Нерідко в їх основі простежуємо народні голосіння й плачі за померлим [Шевчук 2005, с. 155].

На цей час українська література вже мала виразні традиції використання поезики «ляменту»-плачу. Це, зокрема, такі твори, як «Лямент дому княжат Острозьких...» невідомого автора, «Україна, татарами терзана... із жалісним ляментом просить» Мартина Пашковського, «Тренос, або Плач...» та «Лямент на смерть Леонтія Карповича» Мелетія Смотрицького, «Вірші на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича та інші. Пізніше в літературі XVIII ст. цю жанрову форму плачу могли використовувати у творах релігійно-духовного чи соціально-побутового змісту і навіть у трагедії. У сучасній мові — це некрологи, співчуття, надмогильні епітафії.

Художні твори, що належать до жанру «ляментів»-плачів, становлять потужний масив пам'яток XVI–XVIII ст. Їх значення для історії давньої української літератури важко переоцінити. Адже ці твори уможливають виявити і простежити зв'язок писемних джерел із давньою фольклорною традицією, згідно з якою померлого оплакували в похоронних голосіннях, а потім прославляли його подвиги в піснях-плачах і думах [Семенюк 2009, с. 37]. Окрім того, аналіз творів цього жанру важливий з історико-культурного погляду: він допомагає з'ясувати найтрагічніші сторінки буття українців, пов'язані зі смертю визначних діячів держави, церкви, із утратою національної еліти через покатоличення і полонізацію, занепад національних вольностей і прав у період Руїни.

Фольклорний жанр, який супроводжує похоронні ритуальні дії, називають голосіннями (чи плачами). Голосіння — «це словесно-поетичні твори, які виконуються над покійником у період між його смертю та похороном (в час смерті, покладення в труну, прощання в хаті, під час виносу з оселі, прощання з селом, останнє прощання перед похованням), виконання яких періодично повторюється в час поминок чи свят вшанування духів померлих» [Лановик 2006, с. 229].

Серед пам'яток цього жанру помітне місце посідає згаданий нами **«Ламентъ по сватовливе зошломъ велевномъ господинѣ ѡтцѣ Іоаннѣ Василевичѣ, презвитери. именемъ церкви, православіа восточнаго, братства Лѣцкого, Въздвиженіа Честнаго и Животворящаго Креста Господна, написаный презъ многогрѣшнаго ієродіакона Давыда Андреевича, инока чинѣ святого Великаго Василіа»**. Пам'ятка зберігається в колекції стародруків Національного музею у Львові. Ця невелика книжечка (17 сторінок розміром ¼ аркуша), надрукована на початку 1628 року в Луцьку, є одним із важливих свідчень тієї духовної ситуації, що розвинулася у зв'язку з утворенням Луцького Хрестовоздвиженського братства [Павленко 2015, с. 144].

Пам'ятка — це колективна збірка віршів, створена духовними особами, вчителями та учнями братської школи, про що свідчить початок назви — **«Ламентъ по сватовливе зошломъ велевномъ господинѣ ѡтцѣ Іоаннѣ Василевичѣ, презвитери. именемъ церкви, православіа восточнаго, братства Лѣцкого, Въздвиженіа Честнаго и Животворящаго Креста Господна»**. Книжку редагував о. Давид Андреевич, один із авторів кількох віршів. Вірші написані із сумної нагоди — смерті священника Іоанна Василевича. Автори щиро оплакують духовного поводиря й наставника, який залишив по собі світлу пам'ять, **во своиѣхъ овецъ воронилъ статечне, в вѣре Церкви восточной ѡтвержалъ вє(з)печне** (Л, с. 26).

Вірші «на погреб» Івана Василевича написали луцькі братчики. Давид Андреевич міг бути ініціатором чи відповідальним за написання жалобних віршів, їхнім упорядником і редактором, але він не став єдиним автором «Ляменту». На підтвердження цього свідчить той факт, що збірка складається з різнопланових за стилем, поетикою та способом віршування творів.

**Его грѣховъ кгдамъ слѣхалъ, моглємъса дивити
Его скрѣсе, чистости сѣмненя, чѣдити.
Непорочный иереѣ слѣжилъ непорочной
Непорочно и щыре Церкви той восточной** (Л, с. 48)

Отець Іоани прибув до міста вже після оформлення братства в період утвердження цього релігійного об'єднання волинських еліт на місцевому ґрунті за

умов успішного подолання опору його заходам із боку місцевої офіційної світської та католицької церковної влади. Це дещо нагадувало красноставські гоніння, що чинили отцю недоброзичливці в Красноставі, де невелика українська громада не мала поза своїм середовищем надійної опори. «У Луцьку ж підтримка зібраних у братстві представників впливових волинських православних еліт не лише дозволяла переламати можливі “пакості”, але й створила необхідні передумови для належного розгортання тієї повсякденної роботи, в якій виявилися наполегливість, людський хист і пастирський дар отця Іоанна» [Александрович 2008, с. 7].

Його не випадково призначили настоятелем братського храму. Православне середовище Луцька оцінило те, як у Красноставі він **іерейско служил зичливе, в гоненьи стал нелякливе**. Саме тому мужній пастир став опікуном братського храму. Його єрейське служіння, хоч і не довготривале (сім років), виявилось вдалим і дало відчутні результати, свідченням яких стали жалобні вірші, написані з нагоди його похорону.

Складені після кончини священника щирі, глибоко зворушливі вірші є конкретною ілюстрацією його повсякденного єрейського служіння. Люди, що служили поряд із ним, добре його знали й поцінювали свого наставника та духовного проводиря. Написані з сумної нагоди поетичні твори малюють світлий образ скромного трудівника, переконаного свідомого пастиря, який мав чітку життєву позицію і своїми повсякденними вчинками залишив по собі світлу і вдячну пам'ять кожного, хто міг за життя спостерігати його повсякчас.

Отець Іоанн своїми життєвими чеснотами: відданістю православ'ю, стійкістю віри, статечністю, гуманністю, готовністю боронити паству за приписами християнської моралі і заповідями отців церкви, врешті-решт розумінням священницького обов'язку — у сприятливій атмосфері Луцька за підтримки впливових братчиків посів почесне місце в духовному житті суспільства:

**Розумомъ и ученьемъ оупаслъ сватобливе,
Розумомъ з себе прикладъ пристойный даючи,
Учінемъ, повожnymi словы керѣючи** (Л, с. 26)

**Вамъ, в честьныи, заж былъ не готовъ слѣжити?
Азажъ не старалъса вамъ въ всемъ ѹгодити,
Кгдысте его пороги часто навѣжали
И любезными словы любезне витали?
Тѣшилъса и вдачныи молвил кѣ вамъ слова,
В рѣчахъ, Б(о)гѣ любыхъ, была з нимъ розмова** (Л, с. 28)

Особливо автори віршів, поряд з іншими чеснотами, відзначають щирю турботу покійного про спудеїв братської школи, які походили з незаможних родин,

для яких він був і наставником, і духовним отцем. Автор звертається до них і закликає їх віддати останню шану своєму покровителю:

Плачте жь горливе, слезы горко выпѣскайте,
 Втче, Втче нашъ, гдѣсь естъ: зжалити волайте.
 Юж не бѣдете столовъ его шкрѣжати.
 Ни хлѣба щоденнаго вдачне заживати.
 Памѣжна вамъ ѿ него южъ пречъ ѣтѣшила,
 Котораа шѣфите васъ живила.
 Вспомнѣте: какъ многимъ з васъ одѣне даровалъ,
 Ѣбогихъ, самъ Ѣбогій, любо шпатровалъ.
 Вспомнѣтъ, якъ часто ваши навѣжалъ порги,
 Ѣказѣючи до цнотъ побожныхъ дороги.
 Плачтежъ, горкіи слезы горко выливайте,
 Остатнюю послѣгѣ Патронѣ ѿтдаите (Л, с. 34)

У збірнику вміщений «Трен нищихъ спѣдеев школы братское Лѣцкое». У ньому далі поглиблюється яскравий образ духовного наставника — опікуна школярів:

Тысь насъ праве на рѣкахъ своихъ всѣхъ пѣстовалъ,
 В нашемъ горкомъ Ѣбостве гоине опатровалъ (Л, с.40)

І далі:

В хоровахъ тебе ємо за Патрона мѣли,
 Твоимъ дозоромъ жадной скорби нетерпѣли (Л, с. 41)

Кожен із авторів ділиться власними спогадами про Іоанна Василевича, кожен по-своєму доводить, що його смерть — це початок нового, вічного життя. Зокрема, автор «Епітафіону» пише:

Лечъ дѣша его з земного мешкана,
 Отого пелкгримства прикрого выгнана.
 К горнеи ѿтчизнѣ идетъ, идетъ спѣшно,
 Тамъ с Творцемъ своимъ бѣдетъ жить ѣтѣшно.
 Бѣдешъ жити! Только ж намъ горкий боль коншъ,
 Горкии слезы з зрениць нашихъ роишъ,
 Ижъ насъ, ш ѿтче, скоро опѣскаешъ.
 Насъ, смѣтнихъ сыновъ в дѣхѣ, оставлѣешъ.
 Плачемъ вси, ижъ намъ не бѣдешъ слѣжити,
 Дѣшъ нашихъ словомъ спасеннымъ живити.
 Плачемъ вси и а, сынъ твой в дѣхѣ, плачѣ,
 Ижъ тебе, отца своего, не бачѣ (Л, с. 58)

Іоанн Василевич закінчив своє земне існування досить рано й розпочав, на спільну думку братчиків, життя небесне. Таким є загальний настрій і зміст «Ляменту».

У поетичному сенсі луцький збірник продовжує традицію жалісних віршів, зокрема творів Мелетія Смотрицького, Касіяна Саковича тощо. Культивований досі в культурних осередках Острога, Львова та Києва, жанр тепер здобуває для себе також Луцьк. І це не стало для місцевого середовища явищем унікальним. Збережений у колекції Національного музею у Львові, луцький «Лямент» 1628 р. є своєрідною і єдиною для свого часу автентичною пам'яткою духовної культури Луцька, одного з найцікавіших і найяскравіших періодів багатовікової історії міста.

Твір поєднує в собі поетику агіографічного оповідання, панегірика і ляменту, що було типовим для тодішньої поезії. У ньому порушено тему смерті, швидкоплинності життя, яка набула великого поширення в культурі бароко. Окрім того, тут повною мірою виявляється використання мотивів похоронних голосінь та плачів, що підтверджують цитати з тексту:

Прикрогоркій фрасѣнокі серце тѣ(ж)ко щиплетъ,
 Слезасе, заслезою з зрениць скоро сыплетъ.
 О срокѣах смерти. Так жесь насъ засмѣтила,
 Горкепыннымъ плачемъ гойне напоила (Л, с. 42).
 О не дай того вѣчный, будемо плакати,
 Твоємѣ подружію тѣги помагати,
 Которая з дѣтками горко слези точитъ,
 Скрававыхъ зрениць полички свои гойне мочитъ (Л, с. 44).
 Плачте и земли землѣ жалосне ѿ дайте,
 Его наѣкѣ в своей памяти тримайте.
 Ѿдайте земли землѣ и горко слезѣте,
 Б(о)га Творца всѣхъ з сердца ѣприме молѣте.
 Абы васъ в впатрности своей возкои ховалъ,
 Томѣ подовныхъ завше Пастырей даровалъ (Л, с. 38).

Активно у віршах використано звернення до небіжчика, а це, як відомо, є усталеною рисою народних голосінь:

Бѣдешъ жити, такожъ намъ горкій боль коншъ,
 Горкій слезы з зрениць нашихъ роишъ,
 Ижъ насъ, ѿ ѿче, скоро опѣскаешъ,
 Насъ, смѣтныхъ сыновъ в дѣхѣ оставлѣешъ (Л, с. 58)
 Загалом стиль пам'ятки підкреслено трагічно-урочистий.

Пам'ятку написано староукраїнською мовою з орієнтуванням на наявні в тогочасній літературній мові книжні традиції і своєрідні жанрові стандарти. У вступі та власне «ляментовій» частині твору особливо помітні мовні елементи традиційних похоронних голосінь, а саме:

– лексеми, що виражають печаль, жаль, біль із приводу смерті шанованої людини: **Насъ скорбъ, туга и болезнь тяжкаа здыймѹетъ** (Л, с. 20); **Зводемъ сердца моего заж не мѹшѹ стогнати** (Л, с. 22); **Глѹшне жъ теѹды пристойтъ горких слізъ зажити, ѹста свои пелыннымъ плачемъ напоити** (Л, с. 24);

– опис могили, гробу: **Гробъ тѹсный, долъ глѹбокій тебе обыймѹетъ** (Л, с. 20);

– з метою величання покійного вжито емоційно-експресивні одиниці (у «Ляменті» їх подано від імені персоніфікованої церкви, якій пресвітер Василевич **слѹживъ презичливо**, боронячи інтереси пастви); такі похвали виявляємо в багатьох місцях твору. Наприклад: **окрѹтна смерть ... правдивого пастира знацака порвала** (Л, с. 24); **Где шествовати, твое сердце Богъ керовалъ, тебе, мѹжа честна, имъ в пожитокъ даровалъ** (Л, с. 26);

– мовна вказівка на неможливість більше зустрітися з покійним: **Южъ болшъ не бѹдете миле обцовати, ни жадной ѹтѹхи в дѹхѹ заживати** (Л, с. 30);

– словесний опис конкретних добродійних справ покійного — турбота про хворих, опікування шпиталями, убогими, сиротами: **Бо крєвнымъ, и всѹмъ людемъ, ѹмѹлъ выгодити, подъ часъ прикро голодныхъ часовъ выкормити** (Л, с. 32); **Плачте хорыи, плачте тяжко зволѹлыи, вашъ кормитель, добродѹи, што ѹстѹпѹитъ** (Л, с. 32);

– анафоричний заклик оплакати померлого: **Плачте жъ горливе, слезы горко выпѹскайте** (Л, с. 34); **Плачте и землю землѹ жалосне ѹдайте, его надѹ в своєй памяти тримайте** (Л, с. 39). Докладний аналіз мовних особливостей див. у [Павленко 2015].

Типовою рисою народних голосінь є звернення до небіжчика, що наявні подекуди у віршах збірки: **Бѹдешъ жити, такожъ намъ горкій боль коншъ, горкій слезы з зрениць нашихъ роишъ, ижъ насъ, в ѹче, скоро опѹскаешъ, насъ, смѹтныхъ сыновъ в дѹхѹ, оставлѹешъ** (Л, с. 58).

Тогочасна українська православна еліта, свідома свого патріотичного обов'язку, незважаючи на наступ католицизму на східнослов'янські землі, дбала не лише про захист батьківської віри, а й зберігала рідну мову. Відомо, що для вивчення історії мови «першорядне значення мають ті писемні пам'ятки, що за

своїм характером найбільшою мірою відбивають живомовні явища певного періоду» [Матвієнко 1995, с. 5]. Таким і є «Лямент», що через свою стильову й мовну специфіку належав до загалом відомого, але не досить збереженого жанру «жалобних» віршів. Він містить чимало народнорозмовних рис. Ці ознаки пам'ятки відображає її лексико-фразеологічна система.

З погляду семантичних особливостей лексика віршів характеризується тематичною багатоманітністю. У ній представлені слова на означення конкретних і абстрактних реалій. Це лексичні одиниці, які вже функціонували в мові попередніх епох, а також слова, що з'явилися внаслідок використання власних словотворчих ресурсів і запозичування.

Помітне місце посідає в аналізованій пам'ятці емоційна лексика різної категоріальної належності — іменники: **скорбѣ, тѣга, цнота, в смѣткѣ, щирость, фрасѣнокъ** 'печаль', **в ѹвозствѣ**; прикметники: **смѣтний, слезный, тажка, прѣмѣ(д)рый, любезный, прѣлюбезный**; прислівники: **ревниво, фрасовливо, тажко, прѣтажко, нелакливо, свѣщенно, статечне, жалобне**; дієслова: **голосити, плакали, фрасовати, стогнати**.

Пам'ятка, з одного боку, містить лексичні одиниці з виразною маркованістю конфесійного стилю: **Богѣ, Превышнии, Творець всего свѣта, Вышний Цар, аггелѣ, Церква Божя, церква, инок, ієромонах, пастир, офѣра, акафистѣ, благочестя, свѣтовливо, горнии кѣмахи, православіє, царѣ Голомонѣ, з іншого —** усталені означення народнорозмовного, фольклорного забарвлення: **гробѣ тѣсный, долѣ гливкой, тажкий боль, чистии голѣбы, голоднии часы, горки сыроты, весна красна, праця штоденна, часѣ вольнии, часѣ веселии, горкїи слезы, щирая любов, мѣжѣ честнии, люта смерть, тажкий недѣгѣ**.

Книжного відтінку надають текстові іменники й прикметники складної словотвірної будови: **Ѡвосѣчнии, правовѣрнии, горкопелынии, тажковольнии, долгошедивый, прикрогоркїи, тажковольнии, многогрѣшнии**.

Пам'ятка фіксує активне вживання фразеологізмів, наприклад: **Ѡвфитии ('рясні') слезы выливают, зышол с того свѣта, кѣ смерти дорогѣ скончилѣ, Ѡдалѣ дѣха Богѣ, смерти вкѣсити**, окремі з них мають виразно народнорозмовний характер: **заживали хлѣба, выпѣстилѣ дѣха, смѣтокѣ наводитѣ, з очїю зникаетѣ**.

Залишкові морфологічні форми, що збереглися передусім у південно-західних говорах української мови, наближають структуру тексту до народної стихії: **кѣдысте навѣжали, сѣмо заживали, горко сѣ смѣщаетѣ**.

Мовна орієнтація пам'ятки на форми, характерні для усного мовлення, відбивала тогочасні тенденції занепаду книжних елементів і використання одиниць,

властивих для розмовної стихії. «Процес поповнення української літературної мови народними словами з усіх сфер суспільного життя, побуту, пізнання навколишнього світу відбувається дуже інтенсивно» [Русанівський 2001, с. 93].

Наявні й книжнотрадиційні мовні фрагменти. Зверненням до традиції слід уважати використання давніх граматичних елементів, до яких належать архаїчні відмінкові форми іменників: **потомковє, сынове, сыномъ** ‘синам’, **з очію, словы**; такі фрагменти прикметникової парадигми, як давня флексія **-аго: православія восточнаго, честнаго и животворящаго, великаго Василія** за наявності й новіших форм на **-ого: многогрішнаго**; активне вживання іменних прикметників: **жерця вірна, мужа чесна**; давні дієслівні форми: **псует, опущает, угасається, ховал, виждь**; архаїчні займенники та прислівники: **ово ж, гди, колвекъ**. У тексті пам’ятки трапляються лексичні раритети, які нерідко є запозиченнями: **місяця фебруарія, ялмужна** ‘милостиня, пожертва’. Специфічними архаїчними одиницями виступають лексеми, пов’язані із класичною міфологією: **Бодай вись впродъ въ Харонскихъ лодахъ погивала** (Л, с. 42), **Бодай вы впродъ Вулкана молоты та скрѣшили, троголавного Цервера зѣбы потребили** (Там само), **Леталской воды хочемъ съ напити** (там само). Архаїчні форми — це данина стилю, що перебуває на межі художньої й конфесійної сфери.

У тексті «Ляменту...» досить виразно виявляється вплив польської мови. Із цього приводу І.П. Чепіга зазначала: «Українській мові запозичення з польської були необхідні для називання нових реалій і понять, які постійно виникали в мові під впливом громадсько-політичного, господарсько-економічного і науково-культурного життя польського суспільства» [Чепіга 1985, с. 38]. Серед полонізмів, що входять до мовної палітри пам’ятки, — одиниці і лексичного рівня, і морфологічні та фонетичні форми, властиві тогочасному власне книжному мовленню: **по святоблिवє зошлом, мешканє, цнота, фрасовати** ‘сумувати’, **овцовати** ‘спілкуватись’, **прожекгнати, жекгнаємъ, теґди, зичливє, статечнє, лацнє, ведлуг, бесполъ** тощо.

Висновки. Поява книгодрукування на українських землях у XVI ст. — значна віха в розвитку культури українського народу, серйозний чинник у формуванні національної свідомості. Друкована книга, окрім свого функціонального призначення, започаткувала і новий етап в історії культури — мистецтво книгодрукування. Власне, книгодрукування стало одночасно і виявом гуманістичних тенденцій в українській історії та зброєю представників вітчизняного гуманізму в боротьбі за незалежність. Більшість книг, особливо наукових, у цей період друкували латиною.

Для історії національного книгописання, книгодрукування, осмислення специфіки духовного життя на різних етапах української історії, історії окремих регіонів України вивчення специфіки писемних пам'яток нашої культури має непересічне значення.

Загалом стиль аналізованої в статті пам'ятки підкреслено трагічно-урочистий, навіть піднесений, чому сприяє вживання певних поетичних форм, а саме традиційних епітетів. Урочистості надає використання конфесійної лексики, складних слів. Аналіз луцького першодруку першої половини XVII ст. свідчить про формування типових для епітафій і плачів жанрових мовних ознак, що в перспективі потребують глибокого й докладного опрацювання в контексті мовної специфіки цього жанру.

Привертає увагу не лише факт друку «Ляменту» та його винятковість для Волині зокрема й для України загалом, але й цілком своєрідні позиції цього скромного жалібного збірника в історії тодішнього українського друкарства. Популяризація фототипічного видання луцького першодруку має поважні перспективи подальших наукових студій із боку якнайширшого кола фахівців різних профілів (мовознавців, літературознавців, істориків книгодрукування тощо), загалом дослідників історії української духовної культури.

Аналіз структурних, мовно-стильових особливостей луцького стародруку дає підстави зробити висновок про лінгвальну специфіку твору. Виразна староукраїнська мовна палітра пам'ятки, використання і народнорозмовних, і традиційних мовних елементів, діалектної й запозиченої лексики, фрагментів, що засвідчують високий освітній та інтелектуальний рівень авторів збірки, дають змогу сприймати «Лямент», луцький першодрук майже 400-річної давності, як унікальну сторінку української культури.

ДЖЕРЕЛА

Л — Ляментъ по свѣтовливѣ зошломъ велѣномъ господинѣ ѡтцѣ Іоаннѣ Василевичѣ, презвитери. именемъ церкви, православіа восточнаго, братства Лѣцкого, Въздвиженіа Честнаго и Животворящаго Креста Господна, написаный презъ многогрѣшнаго іеродіакона Давида Андревича, инока чинѣ святого Великаго Василіа. в Лѣцкѣ року 1628, мѣсяца фебруаріа 11 дня в дрѣкарни Павла іеромонаха: фототипія, переклади, дослідження / упор. О. Бірюліна, В. Александрович, В. Шевчук. Луцьк: Зоря, 2008. 112 с.

LEGEND

Л — Biriulina O., Aleksandrovych V., Shevchuk V. (Eds.) (2008). *Liament...: phototype, translations, research*. Lutsk: Zoria. 112 p. (in Old Ukrainian).

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрович В. «Лямент по святоблिवе зошлом, велебном господину отцу Іоанні Василевичу, презвитери» 1628 року як пам'ятка духовного життя Луцька першої половини XVII століття. *Лямент по отцю Іоану Василевичу, написаний в Луцьку року 1628-го*. Луцьк: МП «Зоря», 2008. С. 5–17.
2. Дзира Я.І. Передмова. *Літопис Самовидця*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 5–8.
3. Ісаєвич Я. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. 2-е вид., випр. і доп. Львів: Вища школа, 1983. 155 с.
4. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість: підруч. для студ. вищих навч. закл. Київ: Знання-Прес, 2006. 591 с.
5. Матвієнко А.М. Передмова. *Волинські грамоти XVI ст.* Київ: Наукова думка, 1995. С. 5–16.
6. Немировский Е.Л. Путешествие к истокам русского книгопечатания: Книга для учащихся. Москва: Просвещение, 1991. 224 с.
7. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. Київ: Либідь, 1994. 446 с.
8. Павленко Л. Мовні особливості «Ляменту по отцю Іоанні Василевичу» 1628 року. *Лінгвістичні студії. Науковий журнал*. 2015. Вип. 3. С. 142–148.
9. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.
10. Семенюк Л.С. Ремінісценсії народних голосінь і дум у літературних «ляментах»-плачах (на матеріалі художніх творів XVI–XVIII ст.). *Міфологія і фольклор*. 2009. № 2–3. С. 37–48.
11. Семенюк Л.С. Історія української літератури XI–XVIII ст. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 415 с.
12. Франциск Скорина и его время. *Энциклопедический справочник*. Минск: Белорусская советская энциклопедия имени Петруся Бровки, 1990.
13. Чепіга І.П. Всупереч унії та єзуїтській експансії. *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 35–40.
14. Шевчук В. «Про Олексія, чоловіка Божого» — драма з 70-х років XVII століття. *Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть: у 2 кн. Кн. 2.: Розвинене бароко. Пізнє бароко*. Київ: Либідь, 2005. С. 161–168.

REFERENCES

1. Aleksandrovych, V. (2008). “Liament...” of 1628 as a monument of the spiritual life of Lutsk in the first half of the 17th century. *Liament for Father Ioan Vasylevich, written in Lutsk in 1628*. Lutsk: MP «Zoria». P. 5–17 (in Ukrainian).
2. Dzyra, Ya.I. (1971). Foreword. *Annals of the Seer*. Kyiv: Naukova dumka. P. 5–8 (in Ukrainian).
3. Isaievych, Ya. (1983). *First printer I. Fedorov and the emergence of printing in Ukraine*. Lviv (in Ukrainian).
4. Lanovyk, M. B. (2006). *Ukrainian oral folk art*. Kyiv: Znannia-Pres (in Ukrainian).
5. Matviienko, A.M. (1995). Foreword. *Volyn charters of the 16th century*. Kyiv: Naukova dumka. P. 5–16 (in Ukrainian).
6. Nemyrovskiy, E.L. (1991). *Journey to the origins of Russian printing*. Moskva: Prosveshchenye (in Russian).
7. Ohiienko, I.I. (1994). *History of Ukrainian printing*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
8. Pavlenko, L. (2015). Linguistic features of “Lament for father Ioanni Vasylevich” of 1628. *Linguistic studies. Scientific journal*. Iss. 3. P. 142–148 (in Ukrainian).
9. Rusanivskiy, V.M. (2001). *History of the Ukrainian literary language*. Kyiv: ArtEk (in Ukrainian).

10. Semeniuk, L.S. (2009). Reminiscences of folk wails and thoughts in literary “lamentations”-cries (on the material of artistic works of the 16th – 18th centuries). *Mifolohiia i folklor*, 2–3, 37–48 (in Ukrainian).
11. Semeniuk, L.S. (2014). *History of Ukrainian literature of the 11th–18th centuries*. Lutsk: Vezha-Druk (in Ukrainian).
12. Francisk Skaryna and his time. *Encyclopedic reference book* (1990). Mynsk: Belorusskaia sovetskaia entsyklopeedyia shymeny Petrusia Brovky (in Russian).
13. Chepiha, I.P. (1985). Contrary to the union and the Jesuit expansion. *Movoznavstvo*, 4, 35–40 (in Ukrainian).
14. Shevchuk, V. (2005). “About Alexei, the man of God” — a drama from the 70s of the 17th century. *Muza Roksolanska. Ukrainian literature of the 16th–18th centuries* (Vol. 1–2). Vol. 2: Advanced Baroque. Late Baroque. Kyiv: Lybid. P. 161–168.

Larysa Pavlenko, Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor of the Department of the History and Culture of the Ukrainian Language of Volyn National University named after Lesya Ukrainka
e-mail: pavlenko.ld@gmail.com

THE EARLIEST OLD PRINT OF LUTSK: LANGUAGE AND GENRE SPECIFICITY

The article outlines the ways of the birth of Ukrainian book printing and the appearance of the oldest landmark of printing in Volyn region on its background – «Лямент...», 1628. The historical prerequisites for the initial printing are clarified. The specifics of the «Лямент...» genre are characterized as well as its connection to the traditions of Ukrainian literature, in particular to folklore and laments. The article pays special attention to the peculiarities of the vocabulary and phraseology of the landmark, observes the presence of traditional language elements in the analyzed text and emphasizes the presence of vernacular forms, which corresponded to the trends of the formation of literary language on a vernacular basis.

Keywords: spiritual culture, landmarks of the Ukrainian language, traditions of book printing, mourning poems, old Ukrainian vocabulary and phraseology.

Отримано редакцією журналу / Received: 23.10.2023

Прорецензовано / Revised: 07.11.2023

Схвалено до друку / Accepted: 23.10.2024